

Η δική μας Αγεωγράφητος Χώρα: Ετεροτοπίες της ελληνικής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης¹

Λίλα Λεοντίδου

Καθηγήτρια, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
leontidou@eap.gr

Our own Geographically Illiterate Land: Heterotopias of Greek Higher Education

Lila Leontidou

Professor, Hellenic Open University

Abstract: This self-reflective essay is inspired from the departure of Myron Myridis from the National Technical University of Athens for Thessaloniki, which took place in the 1980s between the departure of Georges Prevelakis for Paris and the departure of the author for London a little later. The text draws freely from the author's book (Leontidou 2005/2011 in Greek), where it is argued, among others, that the poverty of geographical education in Greece, the country where Geography was born and named during antiquity, is unfortunately functional for the Greek social formation. In the first part, a periodization based on several case studies demonstrates the destruction of geographical wisdom and knowledge in the Greek educational system, especially the Universities. The next three parts present a tripartite interpretation of the phenomenon. First, Greece is considered as a colonized country even within the postcolonial world, where reform is imposed from abroad, and geographical knowledge is discouraged in this connection. Second, the indifference of the Greek state and civil society for reform is demonstrated, with special reference to spatial planning and environmental policy. And third, it is argued that heterotopias in the Greek Universities undermine spatial knowledge and encourage orientation toward shallow implementation. This is expanded upon, especially with reference to the battle between positivist applied Geography and post-positivist political-economic and cultural approaches. The combination of these trends has left the Greek population ignorant and Greece a virtual *Ageographito Chora*, i.e. a geographically illiterate land.

1 Το δοκίμιο αυτό αντλεί ελεύθερα από το βιβλίο της συγγραφέα *Αγεωγράφητος Χώρα*, που δημοσιεύθηκε το 2005 από τα Ελληνικά Γράμματα και το 2011 σε 8^η έκδοση αναθεωρημένη από τον Προπομπό.

Η μεγάλη έμμονη ιδέα του 19^{ου} αιώνα, όπως γνωρίζουμε, ήταν η ιστορία: θέματα ανάπτυξης και στασιμότητας, θέματα κρίσης και κύκλων, θέματα συσσώρευσης που ανήκαν στο παρελθόν [...] Η σύγχρονη εποχή είναι μάλλον ίσως η εποχή του χώρου. Είμαστε στην εποχή του ταυτόχρονου, της αλληλεπίθεσης, του κοντινού και του μακρινού, του διπλανού, του διάσπαρτου. Βρισκόμαστε στη στιγμή, πιστεύω, που η εμπειρία μας για τον κόσμο είναι λιγότερο μιας μεγάλης ζωής που αναπτύσσεται στο χρόνο, και περισσότερο ενός δικτύου που συνδέει σημεία και διασταυρώνεται. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι ορισμένες ιδεολογικές συγκρούσεις που ζωντανεύουν τις σημερινές πολεμικές λαμβάνουν χώρα ανάμεσα στους ευσεβείς απογόνους του χρόνου και τους άγριους κατοίκους του χώρου.

Foucault (1967/ 1986/ 2008: 14), μτφρ δική μου

Όσο και αν οι κορυφαίοι φιλόσοφοι της εποχής μας, ιδιαίτερα μετά τον Foucault και τον Derrida, πριμοδοτούν το χώρο, η Ελλάδα παραμένει αρνητική και οπισθοδρομική. Πριν λίγους μήνες έμεινα άφωνη όταν άκουσα σε Επιτροπή Προγράμματος Σπουδών Ευρωπαϊκού Πολιτισμού στο δικό μας Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, ότι «η ιστορία κατάπιε τη γεωγραφία»! Πέρα από την κανιβαλιστική μεταφορά, παρομοίωση και υπόνοια, κυριαρχεί εδώ η άγνοια και η ακαδημαϊκή αντιζηλία. Βέβαια ξέρω με σιγουριά ότι η Γεωγραφία δεν έχει ανάγκη από τους παρωχημένους ιστορικούς και τους αυτάρεσκους φιλοσόφους του ΕΑΠ για να καταστραφεί. Αυτοκαταστρέφεται εδώ και χρόνια, στον τόπο όπου γεννήθηκε. Λησμονήθηκαν στα σχολικά βιβλία οι αρχαίοι σοφοί με τις πλούσιες γεωγραφικές φαντασίες, από τους Σαμιώτες Πυθαγόρα και Αρίσταρχο – αυτόν που πρόλαβε τον Κοπέρνικο κατά 18 αιώνες – μέχρι τον Ερατοσθένη που κατονόμασε τη Γεωγραφία και τον Στράβωνα που μας άφησε ένα εντυπωσιακά ογκώδες γεωγραφικό έργο (Λεοντίδου 2005/ 2011). Η μακρά ελληνική παράδοση μόνο ‘στο εξωτερικό’ εμφανίζεται συστηματικά στα πανεπιστημιακά συγγράμματα και τα εγχειρίδια Γεωγραφίας. Στο ελληνικό Πανεπιστήμιο οι λιγότες χωρικές σπουδές αποτελούν πεδίο διαμάχης, όπου συνήθως τελικά κυριαρχεί η περίφημη εφαρμογή, η ποσοτική Γεωγραφία, με άλλα λόγια η θετικιστική διολίσθηση, και όχι η ευρεία ανθρωπιστική και κοινωνική επιστήμη, που έχει τις ρίζες της στην αρχαιότητα.

Αυτό θα τεκμηριώσουμε σε τούτο το αυτοανακλαστικό (self-reflective) δοκίμιο. Είναι εμπνευσμένο από την ανάμνηση της αποχώρησης του Μύρωνα Μυρίδη από το ΕΜΠ για το ΑΠΘ, που συνέβη τη δεκαετία του 1980 ανάμεσα στην αποχώρηση του Γιώργου Πρεβελάκη για τη Γαλλία πιο νωρίς, και τη δική μου για την Αγγλία λίγο αργότερα.² Το κείμενο αντλεί ελεύθερα από το βιβλίο μου (Λεοντίδου

2 Ο Μ. Μυρίδης και η συγγραφέας μάλιστα εγκατέλειψαν μόνιμες θέσεις, ενώ και οι τρεις αποχώρησαν επί διεύθυνσης του Τομέα Γεωγραφίας από τον Κ. Κουτσόπουλο, διαφοροποιούμενοι σε κεντροβαρικά σημεία από τις προσεγγίσεις του και τις στρατηγικές του.

2005/2011) όπου τεκμηριώνεται, μεταξύ άλλων, η πενία της Γεωγραφικής εκπαίδευσης ως λειτουργική, δυστυχώς, για τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό. Προτείνεται στο βιβλίο μου μια τρίπτυχη ερμηνεία του φαινομένου:

- Πρώτη πτυχή είναι η ελληνική υποτέλεια και περιφερειακότητα, ακόμα και στον μετα-αποικιακό κόσμο, σε αντιδιαστολή με την κυριαρχία των χωρών του Ευρωπαϊκού κέντρου.
- Δεύτερη πτυχή είναι η αδιαφορία του ελληνικού κράτους και της κοινωνίας πολιτών για τη μεταρρύθμιση, το χωρικό σχεδιασμό και το περιβάλλον.
- Και τρίτη πτυχή είναι η ετεροτοπία στα πανεπιστήμια.

Στα επόμενα θα μεταβούμε από ορισμένες μελέτες περίπτωσης (case studies) για την καταστροφή της γεωγραφικής σοφίας στην ελληνική εκπαίδευση, στην εξήγησή της καταστροφής με βάση το παραπάνω τρίπτυχο.

1. Στιγμές της ελληνικής γεωγραφικής εκπαίδευσης

Σχεδόν μέχρι το τέλος της περασμένης χιλιετίας υπήρχε στην Ελλάδα ένα κενό γεωγραφικών σπουδών. Μόνο μια νοσταλγία διακρίνουμε για τους ξένους ταξιδιώτες, που επισκέπτονταν αυτό τον τόπο το μεσαίωνα και μέχρι και το τέλος της τουρκοκρατίας και συχνά δημοσίευαν περιγραφικές γεωγραφίες και ανθρωπογεωγραφίες (Σιμόπουλος 1970-75, 1979-84). Στην Ελλάδα του Διαφωτισμού έχουμε μιαν έκλαμψη. Λίγο μετά τον Kant, που εγκαθίδρυσε μια φιλοσοφική και θεωρητική κατεύθυνση διδάσκοντας Γεωγραφία στη Γερμανία από το 1756 για 40 χρόνια, παρουσίασε την περίφημη *Χάρτα* του 1796-97 ο Ρήγας Φεραίος (Βελεστινλής). Πρόκειται για ένα αληθινό «πολυμέσο της εποχής» (Λιβιεράτος 1998: 246), που εμπεριείχε τη Γεωγραφία. Με τις όποιες της ατέλειες, αυτή η χαρτογράφηση είχε την πρωτοτυπία να αναμιγνύει τη γεωγραφία πολλών εποχών, περιλαμβάνοντας αρχαία και νέα τοπωνύμια – πράγμα σημαντικό για την Ελλάδα μέχρι και σήμερα. Βασική επιδίωξη του Ρήγα ήταν «να συντελέσει με τη *Χάρτα* στην αφύπνιση της εθνικής συνείδησης» (Μελάς 1997: 21).

Η Χαρτογραφική εκπαίδευση προηγήθηκε της Γεωγραφικής στην Ελλάδα. Διδάσκóταν επί Καποδίστρια, ήδη από το 1829, στους ευέλπιδες του Ναυπλίου και το 1917 μπήκε στο πανεπιστήμιο μέσω της Ανωτάτης Σχολής Τοπογράφων του ΕΜΠ (Λιβιεράτος 1998, Λαφαζάνη κ.α. 2010). Η Γεωγραφία κατονομάστηκε ως επιστήμη στο ιδρυτικό διάταγμα του ΕΚΠΑ το 1836, αλλά μόλις το 1931 διδάχθηκε η Φυσική Γεωγραφία στο ΕΚΠΑ και το 1952 η Οικονομική Γεωγραφία στο ΑΠΘ (Μυρίδης 2001). Αποτελούσε όμως μέχρι και τον 20^ο αιώνα βασικό μάθημα στα σχολεία. Αυτό αντιστράφηκε τα τελευταία 30 χρόνια. Ο κλάδος εμφανίστηκε στο Πανεπιστήμιο αλλά συρρικνωνόταν διαχρονικά στα σχολεία και σήμερα έχει εκλείψει στο Γυμνάσιο και το Λύκειο. Στο Δημοτικό διδάσκεται κατά κανόνα από άσχετης ειδικότητας δασκάλους – φυσικούς, φιλόλογους, μαθηματικούς, ακόμα

και θεολόγους (Ρέντζος 1984). Με άλλα λόγια, στη σύγχρονη Ελλάδα οι μαθητές διδάσκονται στοιχεία αρχαίας ποίησης και θεάτρου, ιστορίας, λογοτεχνίας και φιλοσοφίας, όχι όμως και επιστημών. Ειδικά της Γεωγραφίας η άνθιση λησμονήθηκε και η γνώση της χάθηκε. Η Ελλάδα έγινε αδιαμφισβήτητα μια Αγεωγράφητος Χώρα.

Η διδασκαλία της Γεωγραφίας σήμερα στα σχολεία ακολουθεί συμβατικές μεθόδους με αποκλειστική έμφαση στην περιγραφική Γεωγραφία: οι χώρες και οι πρωτεύουσες, τα ποτάμια και το κλίμα, τα νησιά και τα προϊόντα, είναι αυτά που μάθαιναν πάντα οι μαθητές στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση διαμορφώνοντας έτσι μιαν εξαιρετικά περιορισμένη και αφελή αντίληψη για την επιστήμη της Γεωγραφίας. Ακόμα πιο αποκαρδιωτική είναι όμως η διαρκής τάση απεντατικοποίησης του μαθήματος στη στοιχειώδη και μέση εκπαίδευση. Η επιδείνωση που παρατήρησε ο Ρέντζος (το 1984) ολοένα χειροτερεύει. Το μάθημα διδάσκεται όλο και λιγότερες ώρες³ ως δευτερεύον και με αναχρονιστικό περιεχόμενο και μεθόδους. Τα σχολικά βιβλία Γεωγραφίας, που εκδίδονται από τον ΟΕΣΒ, ‘ανανεώνονται’ κάθε... 15-20 χρόνια! Κάθε ‘γενιά’ βιβλίων αποτελεί τη μια και μοναδική εκδοχή της Γεωγραφίας για ολόκληρη τη χώρα και για δύο δεκαετίες, που επιβάλλεται όχι μόνο στους μαθητές αλλά και στους δασκάλους και στην ευρύτερη κοινωνία (Leontidou & Rentzos 2004).

Παράλληλα με την κατάρρευση του μαθήματος στα σχολεία, η Γεωγραφία δεν διδασκόταν ως αυτόνομος κλάδος στο Πανεπιστήμιο μέχρι το τέλος του 20ού αιώνα. Μέχρι το 1960 οι σπουδές για το χώρο γενικότερα ήταν ανύπαρκτες στην Ελλάδα, ενώ ανέκυπταν σποραδικά ψήγματα Γεωγραφικής έρευνας και διδασκαλίας στα ΑΕΙ, ιδίως στην Αρχιτεκτονική και στους Τοπογράφους, όπου ο πρώτος ελληνικός Τομέας Γεωγραφίας (χωρίς δικό του πτυχίο) αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1980.

Το πρώτο ελληνικό πανεπιστημιακό Τμήμα Γεωγραφίας ιδρύθηκε στη Μυτιλήνη στο τέλος του 20^{ου} αιώνα, δηλ. ενάμισι αιώνα αργότερα από τη Γερμανία, όπου πρωτοεμφανίστηκε η ευρωπαϊκή πανεπιστημιακή Γεωγραφία. Η Μυτιλήνη ήταν μια ζωντανή επαρχιακή πόλη και έδρα του Πανεπιστημίου Αιγαίου, που είχε ανοίξει τις πύλες του το 1984 και φιλοξένησε την Ανθρωπογεωγραφία από το 1994, μετά από μια μακρά και δύσκολη πορεία.⁴

3 Απανωτά διατάγματα μεταξύ 1977 και 2002 για τα επίσημα προγράμματα στα σχολεία, μείωσαν δραματικά τις ώρες διδασκαλίας στο δημοτικό (Δ), Γυμνάσιο (Γ) και Λύκειο (Λ), με την εξής ανησυχητική χρονοσειρά (Δ/ Γ/ Λ): 20/6/2, 14/4/1, 4/4/0, 6/4/0. Το μηδενικό του Λυκείου μάλιστα σημαίνει ότι η Γεωγραφία αποκλείεται ως μάθημα από τις εξετάσεις στα πανεπιστήμια κι έτσι περιθωριοποιείται τελείως. Στη συνέχεια αφαιρέθηκε από το πρόγραμμα, μέχρι πλήρους εξαφάνισης από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

4 Έντεκα χρόνια διήρκεσε η ίδρυση Γεωγραφίας στο ελληνικό Πανεπιστήμιο από το 1986, που κατατέθηκε στην ΔΕ του Πανεπιστημίου Αιγαίου η πρώτη έκθεση για την ίδρυση Ανθρωπογεωγραφίας (Λεοντίδου 1986) βάσει της οποίας έγινε η εισήγηση στο ΥΠΕΠΘ. Μετά από πολλές

Ακολουθεί μια σύντομη περιοδολόγηση της κατάστασης της Γεωγραφίας στην Ελλάδα τον 20^ο αιώνα (Λεοντίδου κ.α. 2000):

1960-1980: Η Γεωγραφία ήταν από τις πρώτες κοινωνικές επιστήμες που θεράπευσε το ΕΚΚΕ όταν ακόμα ονομαζόταν ΚΚΕΑ. Παρόλη την ηχηρή της απουσία από τον επετειακό τόμο της Λαμπίρη-Δημάκη (επιμ. 2003) ως αυτόνομου κλάδου των κοινωνικών επιστημών – ενώ όλοι οι άλλοι αναλύονται λεπτομερώς – έδωσε ενδιαφέροντα ερευνητικά αποτελέσματα τη δεκαετία του 1960 για την ελληνική περιφέρεια, υπό το πρίσμα της Γαλλικής Σχολής των περιφερειακών γεωγράφων και του ποσοσιμπλισμού. Η δικτατορία το 1967-74 απενεργοποίησε πολλούς Έλληνες κοινωνιολόγους αλλά εξέθρεψε κάποιους Γάλλους γεωγράφους στο ΕΚΚΕ.⁵ Μεταγενέστερα, πάλι Γάλλοι συμμετείχαν στην παραγωγή Ατλάντων και μονογραφιών περιφερειακής γεωγραφίας.

Γεωγραφία διδασκόταν στις Σχολές Ευελπίδων και Τουριστικών επαγγελματιών. Αυτές έδωσαν το χρώμα τους στη Γεωγραφική Εταιρεία, που για μεγάλο διάστημα στρατοκρατήθηκε. Από το 1975 άρχισαν να εισάγονται κάποια μαθήματα εφαρμοσμένης, «μαχόμενης», Γεωγραφίας Γαλλικής έμπνευσης στη Σχολή Τοπογράφων του ΕΜΠ (Μυρίδης 2001). Στα υπόλοιπα ΑΕΙ η γεωγραφική σκέψη υποτασσόταν σε πανεπιστημιακά τμήματα που έχουν κάποια συγγένεια με αυτήν (Αρχιτεκτονική, Οικονομικά, Περιβάλλον, Πολιτικοί Μηχανικοί κλπ), με την έννοια ότι διδασκονταν θεματικές της Γεωγραφίας, συχνά χωρίς αυτή καν να κατονομάζεται. Την δίδασκαν μάλιστα επιστήμονες άλλων ειδικοτήτων, που είχαν αποκτήσει αποσπασματικές γνώσεις Γεωγραφίας στο πλαίσιο των σπουδών τους και εν μέρει επιστήμονες με μεταπτυχιακές σπουδές Γεωγραφίας στο εξωτερικό.

1981-1993: Με την ένταξη της χώρας το 1981 στην τότε ΕΚ και σήμερα ΕΕ, εκδηλώθηκαν κάποιες κινήσεις στο πλαίσιο της διαμορφούμενης ενιαίας Ευρωπαϊκής αγοράς εργασίας. Εμφανίστηκαν κάποιες ανάγκες για γνώσεις Γεωγραφίας, καθώς οι πιέσεις προσαρμογής της χώρας σε ένα ενιαίο οικονομικό και γεωγραφικό χώρο αυξάνονταν.⁶ Το κενό του πανεπιστημιακού συστήματος της χώ-

καθυστερήσεις, το 1989 εμφανίστηκε στο ΦΕΚ το Τμήμα Ανθρωπογεωγραφίας (τ. Α' αρ. 166 / 1989, ΠΔ υπ' αριθ. 376 άρθρο 1 παρ. 3). Σταθμό αποτέλεσε το 1994, που το Τμήμα δέχτηκε τους πρώτους φοιτητές του με πρώτη Πρόεδρο και Συγκλητικό τη συγγραφέα λίγο αργότερα. Τέλος, το 1997 δημοσιεύτηκε ως Τμήμα Γεωγραφίας στο ΦΕΚ (τ. Α' αρ. 223 / 4.11.1997, ΠΔ υπ' αριθ. 316 / 23.10.1997 άρθρο 2, παρ. 2), με ένα ενδιαφέρον σφάλμα στη χρονολογία του προγενέστερου ΦΕΚ, της Ανθρωπογεωγραφίας!

5 Για αφηγήσεις της αποδιοργάνωσης του ΕΚΚΕ και μαρτυρίες για τις διώξεις την εποχή της δικτατορίας, βλ. Βουλέλη (2003: 326), Ηλιού (2003: 342-3), Κασιμάτη (2003: 352-3), κλπ.

6 Αυτές οι πιέσεις δεν λειτούργησαν πάντα θετικά: για παράδειγμα, η ΕΣΥΕ φτώχυνε προσαρμοζόμενη σε διάφορες πρακτικές στην ΕΕ, παύοντας μετά το 1988 να εκπονεί εκείνες τις εξαιρετικές Απογραφές Καταστημάτων, που τόσα προσέφεραν στη γνώση της ελληνικής οικονομίας αλλά και της κοινωνικής αναδιάρθρωσης στο χώρο.

ρας άρχισε να καλύπτεται σταδιακά μετά την ψήφιση του νόμου πλαισίου το 1982 (Μυρίδης 2001), αλλά ιδίως μετά το 1986:

- (α) Ο Τομέας Γεωγραφίας στο Τμήμα Τοπογράφων του ΕΜΠ, που ιδρύθηκε το 1982, πλαισίωσε λίγο αργότερα τα μέχρι τότε διδασκόμενα μαθήματα Ποσοτικής Γεωγραφίας και Χαρτογραφίας με διαρθρωτικότερες κοινωνικο-γεωγραφικές τάσεις. Γρήγορα όμως ατόνησαν αυτές, ιδιαίτερα μετά τις αποχωρήσεις στελεχών του Τομέα, που προαναφέραμε.
- (β) Εμπλουτίζεται ο αντίστοιχος Τομέας του ΑΠΘ με αντικείμενα πέραν του πλούσιου Χαρτογραφικού του έργου.
- (γ) Ιδρύονται δύο Τμήματα Περιβάλλοντος, στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου κι έπειτα στο Πανεπιστήμιο Θράκης.
- (δ) Ιδρύονται δύο Τμήματα Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, το ένα στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, που όμως το 2000 μετονομάζεται πίσω προς την Οικονομική Ανάπτυξη, και το άλλο στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας το 1989, που από το 2002 περιλαμβάνει και την Πολεοδομία.
- (ε) Συντάσσεται η πρώτη Έκθεση για την ίδρυση Τμήματος Ανθρωπογεωγραφίας στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου (Λεοντίδου 1986), η οποία χρησιμοποιήθηκε για την ίδρυση του Τμήματος στα χαρτιά – στο ΦΕΚ – το 1989.

Σε άλλα πανεπιστήμια διδασκόταν η Φυσική Γεωγραφία στο Τμήμα Γεωλογίας σε προπτυχιακό επίπεδο. Η Γεωγραφική Εταιρεία, που συνδέθηκε σχεδόν αποκλειστικά με το τμήμα αυτό, μάλλον φυσικο-γεωγραφική θα έπρεπε να ονομάζεται. Σημαντική ήταν επίσης η τάση «ολπτικοποίησης» της επιστήμης μέσω της Χαρτογραφίας (Λαφαζάνη κ.α. 2010). Κατά τα άλλα, συνεχιζόταν το σοβαρό έλλειμμα συστηματικών σπουδών Γεωγραφίας, με τα λίγα σχετικά μαθήματα να λειτουργούν ως ‘συμπλήρωμα’ άλλων γνωστικών αντικειμένων, έτσι ώστε να μην συγκροτείται ένα συστηματικό γνωστικό υπόβαθρο με τη δική του εσωτερική δυναμική και εξέλιξη (Κουρλιούρος 2000 στο Λεοντίδου κ.α. 2000). Σε μεταπτυχιακό επίπεδο υπήρχε η Φυσική Γεωγραφία και κάποια μαθήματα σε ένα συναφές μεταπτυχιακό πρόγραμμα στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.⁷

1994-9: Από το 1994 λειτουργεί το πρώτο ελληνικό Τμήμα Γεωγραφίας στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου: εμφανίζεται στα μηχανογραφικά του ΥΠΕΠΘ και δέχεται τους πρώτους του 40 φοιτητές. Η ίδρυσή του είχε γίνει ‘στα χαρτιά’, στο ΦΕΚ, το 1989, αλλά μόνο το 1994 λειτούργησε, και μόνο το 1996 διορίστηκαν τα πρώτα μέλη ΔΕΠ. Μετά από τριετή επώαση, καθιερώνεται ένα ευρύτερο Πρόγραμμα Σπουδών και το όνομα «Γεωγραφία» αντί της Ανθρωπογεωγραφίας με

7 Το παλαιότερο μεταπτυχιακό πρόγραμμα Φυσικής Γεωγραφίας ονομαζόταν *Σπουδές Γεωγραφίας και Περιβάλλοντος* στο Γεωλογικό Τμήμα του Πανεπιστημίου της Αθήνας. Υπήρχαν επίσης ακόμη συναφή μεταπτυχιακά, όπως το πρόγραμμα *Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης* στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και διάφορα Μεταπτυχιακά Προγράμματα Πολεοδομίας και Χωροταξίας.

το ΦΕΚ 223 / 4.11.97 – λίγους μήνες αφού το Πανεπιστήμιο του Αιγαίου αποκτούσε τις πρώτες του Πρυτανικές αρχές (Πρυτανικές Εκλογές 21.3.1997). Τελικά το Τμήμα έγινε αυτοδύναμο το ίδιο έτος και καθομολόγησε τους πρώτους του απόφοιτους το 1998.⁸ Στο πλαίσιο του εμφανίζονταν ήδη συμβολές από το χώρο της Κριτικής, Μετα-θετικιστικής Γεωγραφίας, πλαισιωμένες από έρευνες ελλήνων επιστημόνων στο εξωτερικό, διάφορα κλειστά διεθνή σεμινάρια και δύο περιοδικά βραχύβια. Αυτό δημιουργούσε μια ορατή απόκλιση πλέον από το ΕΜΠ, όπου στους Τοπογράφους συνεχιζόταν η θετικιστική Γεωγραφία και η ψηφιακή χαρτογραφία, και από το ΑΠΘ με την άνθιση της αυτοματοποιημένης χαρτογραφίας (Λαφαζάνη κ.α. 2010).

Από το έτος 2000 - Ένα δεύτερο Τμήμα Γεωγραφίας εμφανίζεται στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, μέχρι τότε Χαροκόπειο Σχολή Οικιακής Οικονομίας, που ενισχύει τον Αθηνοκεντρισμό. Πραγματικά, το δεύτερο Τμήμα διαχωρίζεται από το πρώτο με μια ενδιαφέρουσα διχοτομία γεωγραφική, στους δύο πόλους του χάσματος της άνισης ανάπτυξης στην Ελλάδα: το πρώτο είναι στη Μυτιλήνη, όπου ένα συνοριακό νησιωτικό πανεπιστήμιο παλεύει να επιβιώσει, να καθηλώσει τους διδάσκοντες και να προσελκύσει φοιτητές (Λαμπριανίδης 1993, Λεοντίδου κ.α. 2000), ενώ το δεύτερο στην Αθήνα, επωφελείται και συμβάλλει στον ελληνικό Αθηνοκεντρισμό, ιδιαίτερα με τις μεταγραφές που διογκώθηκαν από τότε που ιδρύθηκε το Τμήμα αυτό, και ιδιαίτερα το 2014. Υπάρχουν όμως και ενδιαφέρουσες συγκλίσεις. Η μία αφορά στη χαμηλή κοινωνική απήχηση των δύο Τμημάτων και η άλλη στα προγράμματα σπουδών τους: οι πλειοψηφίες των δύο τμημάτων συναγωνίζονται για την επικράτηση της εφαρμοσμένης (αλλά όχι μαχόμενης) Γεωγραφίας αντί της διαρθρωτικής και ερμηνευτικής. Επιδιώκουν απόφοιτους επιδέξιους στη χρήση νέων τεχνολογιών διαχείρισης γεωγραφικών δεδομένων (GIS) και σε διάφορες άλλες δεξιότητες. Η ‘θετικιστική διολίσθηση’, ή έμφαση στην εφαρμοσμένη Γεωγραφία, τείνει να εκφυλλίσει την επιστήμη σε τεχνική δεξιότητα. Οι Γεωγραφικές φαντασίες του παρελθόντος και των σημερινών διεθνών τάσεων δεν ευδοκιμούν στην Ελλάδα.

Στους Τοπογράφους ΕΜΠ και ΑΠΘ, στο μεταξύ, αυξήθηκαν τα Μεταπτυχιακά Προγράμματα *Γεωπληροφορικής*, που σχετίζονταν λίγο με τη Γεωγραφία. Οι Γεωγράφοι του Πανεπιστημίου Αιγαίου πασχίζουν να καθιερώσουν το πρώτο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Ανθρωπογεωγραφίας σε ελληνικό ΑΕΙ. Αυτό έμεινε ανενεργό στο Υπουργείο για 2 χρόνια και εμφανίστηκε το 2000, αλλά αποδείχθηκε θνησιγενές, μια και καταργήθηκε μετά την αποχώρηση της πρώτης προέδρου του Τμήματος. Επανεμφανίστηκε τροποποιημένο το 2014.

Η πενιχρή δραστηριότητα, που αφηγηθήκαμε, σε μια Ελλάδα Αγεωγράφητο Χώρα,

8 Πρώτοι απόφοιτοι ήταν 11 φοιτήτριες και 1 φοιτητής, πρώτοι Έλληνες Γεωγράφοι, το 1998: βλ. άρθρο του Σ. Μπαλάσκα στην *Ελευθεροτυπία* 30 Νοεμβρίου 1998, σελ. 71.

διακτινώνεται σε ολόκληρο το πεδίο σπουδών για το χώρο και τον τόπο. Δεν είναι αδύναμη μόνο η Γεωγραφία, αλλά και η Πολεοδομία και η Χωροταξία. Ο σχεδιασμός του χώρου άρχισε να διδάσκεται ως αυτοδύναμος κλάδος στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας από το 1989, αλλά δεν παρήγαγε εξειδικευμένους πτυχιούχους μέχρι τα τέλη του 20^{ου} αιώνα. Διάφορες συλλογικές πρωτοβουλίες νωρίτερα απέβησαν άκαρπες,⁹ τα λίγα σχετικά περιοδικά ήταν βραχύβια.¹⁰ Μέχρι τον περασμένο αιώνα, όλες οι επιστήμες του χώρου αναπτύχθηκαν σε πολυτεχνικές σχολές και σε τμήματα μηχανικών, γεγονός που είχε σημαντικές επιπτώσεις στο είδος του χωρικού προγραμματισμού που ασκείται – ή και δεν ασκείται – στην Ελλάδα, καθώς και στην έλλειψη ενδιαφέροντος για τη χωρική ανάπτυξη και πολιτική (Tsoulouvis 2000). Από τη μεταπολίτευση κι έπειτα η αδύναμη φωνή του Συλλόγου Ελλήνων Πολεοδόμων και Χωροτακτών (ΣΕΠΟΧ) απηχούσε τις ελπίδες και το σεβασμό στο περιβάλλον και τη χωρική ανάπτυξη των λίγων επιστημόνων που εκπαιδεύτηκαν κυρίως στο εξωτερικό και πάσχιζαν για μεταρρυθμίσεις που δεν καρποφορούσαν στην ελληνική κοινωνία.

Η Γεωγραφία ατονεί στην Ελλάδα περισσότερο από ό,τι στην υπόλοιπη Μεσόγειο, όπου επίσης δεν αναδύθηκε δυναμική. Σε πανεπιστημιακά βιβλία και εγχειρίδια Γεωγραφίας παντού την Αγγλο-Αμερικάνικη Γεωγραφία μαθαίνουμε. Όσο και αν κόπτονται οι πλειοψηφίες των Τμημάτων για εφαρμογή, οι απόφοιτοί τους βρίσκονται σε χειρότερη μοίρα από άποψη επαγγελματικής κατοχύρωσης σε σχέση με άλλους πτυχιούχους επιστημών του χώρου. Ο θρίαμβος του θετικισμού, που εκτείνεται από το ΕΜΠ μέχρι το πρώτο Τμήμα Γεωγραφίας στην Ελλάδα και περιλαμβάνει και το δεύτερο, δεν επέφερε τα πολυπόθητα επαγγελματικά δικαιώματα. Όσο για Πανεπιστήμια που προσφέρουν μόνο ψήγματα Γεωγραφικών σπουδών, δεν διαδίδουν την ιδιαίτερη σημασία της επιστήμης, και στο ΕΑΠ έφτασε να ειπωθεί ότι η ιστορία «κατάπιε» τη Γεωγραφία!

Αναρωτηθήκαμε πού οφείλεται αυτή η απαξίωση, η συρρίκνωση των προγραμμάτων σπουδών, η μεταμόρφωση των αποφοίτων σε διεκπεραιωτές; Προσπαθήσαμε να καταλάβουμε για ποιούς λόγους η Ελλάδα μεταβλήθηκε από πρωτοπόρο στην αρχαιότητα, μια χώρα που ενέπνευσε τους σύγχρονους Ευρωπαίους και όχι μόνο, σε Αγεωγράφητο Χώρα την εποχή της νεωτερικότητας; Στις τρεις επόμενες ενότη-

9 Επί δεκαετίες εμποδίζεται η ανάπτυξη Τμήματος Πολεοδομίας και Χωροταξίας στο ΕΜΠ, παρά τα διαβήματα που επιχειρούσαμε από τα τέλη της δεκαετίας του 1980.

10 Τα διάφορα Τμήματα έχουν εκδόσει κατά καιρούς επιστημονικά περιοδικά, το πιο μακρόβιο από τα οποία είναι ο *Τόπος*, ενώ η *Πόλη και Περιφέρεια* της δεκαετίας του 1980 τελικά έκλεισε και άλλα δύο που κυκλοφορούν, ο *Αειχώρος* και οι *Γεωγραφίες*, ξεκίνησαν τη νέα χιλιετία. Το τελευταίο συχνά κλείνεται σε ετεροτοπικά στεγανά, όπως στο αφιέρωμά του στην εκπαίδευση (2003), χωρίς αναφορά σε πολύτομες σχετικές έρευνες για τη Γεωγραφική εκπαίδευση (Leontidou 2000, Λεοντίδου κ.α. 2000), από τις οποίες πάντως αντλούν ασύστολα τουλάχιστον δύο από τους συγγραφείς του.

τες θα απαντήσουμε συγκεκριμένα, προτείνοντας ένα τρίπτυχο ερμηνείας της απαξίωσης αυτής (Λεοντίδου 2005/ 2011): περιφερειακότητα, και πολύ συχνά υποτέλεια, στο (νέο)αποικιοκρατούμενο κόσμο, αδιαφορία μέχρι και ανυπακοή της κοινωνίας πολιτών, και ετεροτοπία στα πανεπιστήμια, κρατούν τη Γεωγραφία υπανάπτυκτη στην Ελλάδα.

2. Αποικιοκρατία και περιφερειακότητα

Οι αποικιοκρατικές χώρες ανέπτυξαν δυναμικές ‘Εθνικές Σχολές’ Γεωγραφίας (Johnston & Claval 1984). Διαμόρφωσαν Γεωγραφίες που συνέθεσαν ‘τοπικές γνώσεις’ και κατά ορισμένους αποτέλεσαν ένα είδος ‘γεωγραφικής ταυτότητας’ κάθε χώρας (Hudson 2000). Η Πανεπιστημιακή Γεωγραφία ξεκίνησε από τη Γερμανία το 19^ο αιώνα (αιτιοκρατία) και μετά αναπτύχθηκε στη Γαλλία στις αρχές του 20^{ου} (πιθανοκρατία και περιφερειακή Γεωγραφία) με αντίποδα τη Ρωσία (αναρχική Γεωγραφία). Τον 20^ο αιώνα η Γεωγραφία θα αναδυθεί πάλι ως ανθρωπο-οικολογία στην Αμερική του μεσοπολέμου, έχοντας όμως αφομοιώσει ευρωπαϊκή σοφία, εφόσον ο Park π.χ. μαθήτευσε με τον Durkheim και τον Simmel (Λεοντίδου 2005/ 2011). Θα ακολουθήσει η Αγγλο-Αμερικανική Ποσοτική Επανάσταση που από τη δεκαετία του 1970 μεταλλάσσεται σε κριτική Γεωγραφική σκέψη στο πλαίσιο της κοινωνικής δυναμικής που συνεχίζει να τη μεταμορφώνει μέχρι τη σημερινή ‘πολιτιστική στροφή’ (Kourliouros 2003, Λεοντίδου 2005/ 2011).

Οι Γεωγραφίες αυτές ορίζουν και την επικράτεια διαφόρων αποικιοκρατικών χώρων και την κατανομή της εξουσίας και κύρους μεταξύ χωρών και πανεπιστημίων. Όπως η Κοινωνική Ανθρωπολογία, έτσι και η Γεωγραφία αναπτύχθηκε σε κυρίαρχες αποικιοκρατικές χώρες και με τον τρόπο της κατονόμασε τις διαδικασίες στον υπόλοιπο κόσμο. Η κυριαρχία μιας ‘Εθνικής Σχολής’ επί άλλων – της Αγγλο-αμερικανικής σήμερα – αντιστοιχεί σε διαφορές «όχι μόνο στη συνολική τους εκτίμηση για τα γεγονότα, αλλά επίσης και στους τρόπους που τα εκφράζουν» (Bourdieu 1988: xvii).

Η Ελλάδα σε πολλές πτυχές των κοινωνικών επιστημών έμαθε να ζει με ‘δανεική συνείδηση’ (Leontidou 2013). Ιδιαίτερα σε ζητήματα οργάνωσης του χώρου οι πρακτικές διαμορφώθηκαν από ένα καθεστώς οιονεί αποικιακής εξάρτησης. Από το 19^ο αιώνα κάθε μεταρρύθμιση στην Ελλάδα δεν προέκυπτε οργανικά από την κοινωνία πολιτών, αλλά επιβαλλόταν σε έναν ‘αυτόχθονα’ πληθυσμό από το εξωτερικό. Οι ‘ξένοι’ ήταν οι ειδήμονες, ενώ οι ‘ντόπιοι’ δεν χρειάζονταν καν στοιχειώδη εκπαίδευση για ζητήματα του χώρου. Αυτή η οιονεί αποικιοκρατία όμως, από τους Βαυαρούς μέχρι την Τρόικα, για δυο αιώνες απο-νομιμοποιεί τη μεταρρύθμιση στην Ελλάδα. Το κράτος το ίδιο συγγέεται τόσο πολύ με τους ξένους παράγοντες, και τόσο λίγο ενδιαφέρεται για την κοινωνική πολιτική, πρόνοια και ευζην του πολίτη, που αποτελεί τροχοπέδη στα μάτια του. Έτσι η ανυπακοή του πλη-

θυσμού εκτείνεται σε πλείστα επίπεδα που περιλαμβάνουν κάθε απόπειρα σχεδιασμού ή μεταρρύθμισης. Μια ευτυχής στιγμή της ανυπακοής, που επέλυσε για χρόνια το στεγαστικό πρόβλημα, ήταν η αυθόρμητη αστικοποίηση με τη λαϊκή μικροοικοδόμηση και τα αυθαίρετα.

Στη Βόρεια Ευρώπη ο σχεδιασμός ήταν οργανικό παράγωγο της κοινωνίας πολιτών, των αυτοχθόνων τάξεων και των ελίτ, ενώ στην Ελλάδα ήταν επιβαλλόμενος από ξένους. Έτσι λοιπόν αποξενώθηκε ο πληθυσμός και ανέπτυξε σοφία και επιδεξιότητα στην παράβαση κανόνων, νόμων και διατάξεων, καθώς και άτυπα δίκτυα αντίστασης και ανυπακοής. Παρά το γεγονός ότι το ελληνικό Σύνταγμα (1975) εμπεριέχει σχετικές κανονιστικές διατάξεις, και παρά το ότι από τη μεταπολίτευση και μετά έχει αναπτυχθεί ένα σύνθετο σύστημα ρυθμιστικών πλαισίων και νόμων σχετικών με την οργάνωση και ανάπτυξη του χώρου, το χάσμα ανάμεσα στους θεσμούς και στην εφαρμογή τους στην πράξη παραμένει αγεφύρωτο. Αυτό εν πολλοίς ερμηνεύει και την καθυστέρηση των σπουδών για το χώρο. Η απουσία αυτόνομης και αυτόχθονης ανάπτυξης ελληνικής γεωγραφικής σκέψης, ερμηνεύεται από την οιονεί αποικιακή εξάρτηση μέσα από έναν κύκλο απο-νομιμοποίησης που ολοκληρώνεται με το φαύλο κύκλο υπανάπτυξης της γεωγραφικής φαντασίας και των χωρο-κοινωνικών πρακτικών.

Με την πρόσφατη κρίση χειροτέρεψαν οι συνθήκες, μια και η υποτέλεια της Ελλάδας σφραγίστηκε με Μνημόνια αλλά και διατυπώθηκε πλέον με έναν οιονεί Οριενταλισμό (Leontidou 2013, 2014). Τώρα μάλιστα η έλλειψη παιδείας για το χώρο γυρνά σαν μπουμερανγκ και εντείνει την αλλοτρίωση των πλουτοπαραγωγικών πόρων και των γεωπολιτικών δυνατοτήτων, την συγκέντρωση της ιδιοκτησίας σε λιγότερα χέρια και την ιδιωτικοποίηση της γης – για να μην μιλήσουμε για τη διαχείριση του χώρου.

3. Κοινωνία πολιτών: αυθόρμητη αστικοποίηση και ανυπακοή

Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους και με ελάχιστες εξαιρέσεις μέχρι σήμερα, ακόμα και μετά την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, η ελληνική πολιτεία υπονόμωσε με συνέπεια τον πολεοδομικό και χωροταξικό σχεδιασμό και απέφυγε να εκπαιδεύσει ανώτερα στελέχη για την εγκαθίδρυσή του. Η κοινωνία έγινε μονοσθενής όσον αφορά θέματα χώρου και περιβάλλοντος και όχι δυαδική, όπως έχει κατά καιρούς υποστηριχθεί (Διαμαντούρος 2000). Οι φορείς της νεωτερικής ιδεολογίας συνέκλιναν εδώ με εκείνους της παράδοσης σε ένα συμπαγές κυρίαρχο σύστημα που εμποδίζει τον εξορθολογισμό και το σχεδιασμό και απλώνεται σε ολόκληρη την κοινωνία πολιτών. Ο αποκλεισμός της μεταρρύθμισης, της Πολεοδομίας και της Χωροταξίας από το κράτος και την ‘αδύναμη’ κοινωνία πολιτών ήταν απόλυτος (Λεοντίδου 1977, Leontidou 2010).

Στην ευρύτερη κοινωνία ο όρος ‘πολεοδομία’ συνεχίζει να παραπέμπει περισσότε-

ρο στις άδειες οικοδόμησης από το Υπουργείο και την αυτοδιοίκηση και λιγότερο σε ακαδημαϊκό κλάδο. Στην κοινωνία πολιτών δεν απέκτησε ενεργούς φορείς ή κάποια θέση στο σύστημα διακυβέρνησης, ούτε ανέπτυξε σταθερούς, μακροπρόθεσμους και εσωτερικά συνεπείς θεσμούς, ούτε τουλάχιστον βρήκε ευρεία αποδοχή (Κουρλιούρος 2011). Οι πολίτες είναι γεωγραφικά, περιβαλλοντικά και πολεοδομικά αναλφάβητοι. Η κοινωνία αυθαιρετεί με την ανοχή του κράτους, με τραγικότερη ένδειξη τις πυρκαγιές που κάθε τόσο καταστρέφουν δασικές περιοχές ώριμες για κερδοσκοπική οικοδόμηση. Και με πιο ελπιδοφόρα ένδειξη, τη λαϊκή ανυπακοή που δημιουργήσε τα αυθαίρετα σπιτάκια, εκείνα που στέγασαν αυθόρμητα χιλιάδες μεταναστών προς τις πόλεις.

Η ερμηνεία της υπανάπτυξης της Γεωγραφίας περνά μέσα από συμφέροντα για αναπαραγωγή της αμοιβαίας δυσπιστίας μεταξύ κράτους και πολίτη, του εκτεταμένου πελατειακού συστήματος, του υψηλού βαθμού άτυπων οικονομικών και οικοδομικών δραστηριοτήτων, των συντεχνιακών και συγκυριακών ομαδοποιήσεων συμφερόντων. Η συγκεντρωτική και αναποτελεσματική δομή της δημόσιας διοίκησης εντείνει τις τάσεις ανυπακοής του πληθυσμού.

Όλοι οι παράγοντες που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στον ανορθολογικό τρόπο ανάπτυξης του ελληνικού χωρο-κοινωνικού γίνεσθαι εξηγούν αλλά και εξηγούνται από την ανύπαρκτη εκπαίδευση, που εντάσσεται σε αυτό το φαύλο κύκλο. Είναι στοχευμένη η έλλειψή της και η έλλειψη ζήτησης για έλληνες επιστήμονες με εξειδικευμένη γνώση καταγραφής, ανάλυσης και ερμηνείας των φαινομένων του χώρου, δηλαδή για Γεωγράφους (Kourliouros 2000, Κουρλιούρος στο Λεοντίδου κ.α. 2000). Όχι μόνο δεν αναπτύσσονται σχετικές χωρικές σπουδές, αλλά και η πλάστιγγα ισορροπεί σε ένα ευρύτερο κενό της ελληνικής εκπαίδευσης: στις κοινωνικές επιστήμες – που περιλαμβάνουν και την Ανθρωπογεωγραφία. Αυτές σε γενικές γραμμές ποτέ δεν αποτέλεσαν σημαντικά συστατικά ούτε των εκπαιδευτικών προγραμμάτων όλων των βαθμίδων, ούτε και της έρευνας.¹¹

Η απο-νομιμοποίηση του χωρικού σχεδιασμού την εποχή της κρίσης βαθαίνει με τις αυθαίρετες παρεμβάσεις του κράτους στο χώρο, με έμφαση στη νεοφιλελεύθερη ιδιωτικοποίηση και στις κερδοφόρες παρεμβάσεις για τους ολίγους. Ενδιαφέρουσες είναι οι αμφιταλαντεύσεις για το χώρο του αεροδρομίου Ελληνικού, για την αξιοποίηση του θαλασσίου μετώπου, και για εκείνη την αυτάρεσκη πρόταση για πεζοδρόμηση της Πανεπιστημίου, που προσπαθεί να επιβάλει στον επιφυλακτικό Αθηναϊκό πληθυσμό ένας συνασπισμός κυβερνητικών φορέων του 2012-13

11 Afouxenidis (2000). Το 1992 π.χ. οι δαπάνες για την έρευνα στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες αποτελούσαν μόνο το 0.04% του ΑΕΠ ή το 17% των συνολικών δαπανών για έρευνα και ανάπτυξη (Petmesidou 1998: 377). Στο γύρισμα της νέας χιλιετίας οι κοινωνικές επιστήμες φάνηκε να επηρεάζονται από τον περίγυρό τους και την εικονική πραγματικότητα και να αναπτύσσουν ένα νέο προβληματισμό (Afouxenidis 2000).

και ιδιωτικών φορέων, όπως το Ίδρυμα Ωνάση. Το έργο βιτρίνας αυτό απορρίφθηκε από την ΕΕ και το 2014 τώρα κινδύνευε να επανακάμψει και να απορροφήσει πολύτιμους αναπτυξιακούς πόρους. Είναι δυνατό όμως να το σταματήσει μια γεωγραφικά αναλφάβητη κοινωνία πολιτών;

4. Ετεροτοπία στα Πανεπιστήμια

Το εκπαιδευτικό σύστημα κάθε έθνους κράτους, με κορυφαία τα πανεπιστήμια ως θεσμούς παραγωγής και διάχυσης επιστημονικής γνώσης, διαμορφώνει την κοινωνία πολιτών, επιδρά στις κοινωνικές ανισότητες και τις εξαρτήσεις της χώρας, ρυθμίζει την κοινωνική αναπαραγωγή (Γσουκαλάς 1977). Με τις διόπτρες της νεωτερικότητας, αντανakλά και εκφράζει το επίπεδο οικονομικής και κοινωνικής της ανάπτυξης, τη θέση της χώρας στη διεθνή σκηνή και τη φύση και εμβέλεια του πολιτισμού της. Με τον μετα-στρουκτουραλιστικό φακό, τα ΑΕΙ ως τόποι έρευνας υλοποιούν τον ανθρώπινο φορέα και το Λόγο (discourse) στην κοινωνική κατασκευή (Becher & Trowler 2001). Η εισβολή της αγοράς στους χώρους αυτούς ευτελίζει την εκπαίδευση, ιδιαίτερα τώρα, με το 'Μνημόνιο' της χρηματοπιστωτικής κρίσης. Η Γεωγραφία αποτελεί ιδιαίτερα πρόσφορο παράδειγμα.

Η ανθρωπιστική ελληνοκεντρική της παράδοση χάθηκε για πολλούς αιώνες (Λεοντίδου 2005/ 2011) και, όταν πήγε να επανεμφανιστεί, παγιώθηκε στις συμπληγάδες των 'εκ των άνω' θεσμικών περιορισμών, του Αθηνοκεντρισμού, αλλά και 'εκ των κάτω' δράσεων πανεπιστημιακών κυκλωμάτων (Leontidou 2000). Αυτό που έχουμε να ερμηνεύσουμε για τη σύγχρονη ελληνική Γεωγραφία η υποταγή της στο νεοφιλελευθερισμό και στην κυριαρχία της αγοράς, καθώς και οι απουσίες και οι εκφυλλισμοί – η ετεροτοπία όπως την εισαγάγαμε στην έρευνα του εκπαιδευτικού συστήματος (Λεοντίδου 2005/ 2011).

Η 'ετεροτοπία', ένας χώρος ετερότητας, είναι μια ακόμα ελληνική λέξη που ενέπνευσε αρχικά τον Foucault το 1967 (εκδ. 1986). Στην αρχική του διάλεξη, η ετεροτοπία χαρακτήριζε χώρους όπου συνυπήρχαν ασυμβίβαστα στοιχεία σε αλληλεπιδράσεις όλο ένταση και ανησυχία. Συνδυάζεται στενά με την 'υβριδικότητα', που δεν εμπεριέχει απαραίτητα την έννοια της έντασης και του ασυμβίβαστου, αλλά οπωσδήποτε της διαφορετικότητας και της 'ετερότητας' (Johnston et al. 2000: 336, Soja 1996). Με την έννοια της ετεροτοπίας ασχολήθηκε δημιουργικά ο Hetherington (1997: 139), που επιμένει ότι δεν πρέπει να θεωρούμε ενδημική την ετεροτοπία σε ορισμένους χώρους, αλλά πρέπει να την αναζητούμε στις σχέσεις των χώρων μεταξύ τους με την αλληλοδιαδοχή τους σε ένα 'χωρικό παιχνίδισμα'. Φέρνει παραδείγματα από χώρους παλατιών κι εργοστασίων για να υποστηρίξει ότι η νεωτερικότητα διακρίνεται από μια ανήσυχη 'τάξη', που ταλαντεύεται ανάμεσα στην ελευθερία και στον έλεγχο και προκαλεί αντιστάσεις και κινήματα. Εδώ θα φέρουμε παραδείγματα από χώρους πανεπιστημιακούς.

Ο παραδοσιακός ρόλος του πανεπιστημίου, ανθρωπιστικός και πολιτιστικός, δημιούργησε πάντα ένα χώρο ανάπτυξης κριτικού διαλόγου, ορθολογισμού και άλλων νεωτερικών ιδεωδών, δημοκρατικών και οικουμενικών αξιών. Όμως τώρα, στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, βιώνει την ένταση μεταξύ παιδείας και εκπαίδευσης, μεταξύ μόρφωσης και δεξιοτήτων ή εφαρμοσιμότητας, που αποτελεί και γενικότερο διακύβευμα της ευρωπαϊκής παιδείας. Στην Ελλάδα η Γεωγραφία είναι ο κατεξοχήν κλάδος που θεωρείται ως εργαλειακή και επιφανειακή δεξιότητα, καθώς η γνώση τίθεται στην υπηρεσία της αγοράς, δεδομένης μάλιστα και της αύξησης της ανεργίας των νέων. Θεωρείται ότι οι Γεωγράφοι πρέπει να εκπαιδεύονται σε δεξιότητες ποσοτικοποίησης και χαρτογράφησης, σαν εκείνες που πριμοδοτεί η ‘θετικιστική διολίσθηση’ της ελληνικής Γεωγραφίας.

Το ελληνικό πανεπιστήμιο ως θεσμός, οργανικό τμήμα της κοινωνίας, δεν έχει ακόμα συνειδητοποιήσει την κρισιμότητα των κοινωνικών και των γεωγραφικών προβλημάτων για την αναπτυξιακή πορεία της χώρας στα πλαίσια ενός ενοποιημένου Ευρωπαϊκού οικονομικού, κοινωνικού, πολιτιστικού και γεωγραφικού χώρου. Ο ‘θετικιστικός εκφυλισμός’ της ελληνικής Γεωγραφίας είναι αποτέλεσμα των απαιτήσεων της νεοφιλελεύθερης αγοράς προς την κατεύθυνση των δεξιοτήτων, της εφαρμογής, σε βάρος της εμβάθυνσης και της κριτικής σκέψης. Εμείς τον παρακολούθησαμε, κατοικώντας στην ακαδημαϊκή ομάδα που εγκαθίδρυσε το πρώτο Τμήμα Γεωγραφίας στο ελληνικό πανεπιστήμιο, αλλά τελικά το είδε να διαχέεται στην ετεροτοπία και να την απαξιώνεται μέσα στον Αθηνοκεντρισμό και τη ‘θετικιστική διολίσθηση’ (Λεοντίδου κ.α. 2000). Ίσως η αφύπνιση της ελληνικής κοινωνίας μετά το 2015 να απελευθερώσει το πιο αξιόλογο ανθρώπινο δυναμικό αυτού του Τμήματος και τη νέα του γενιά.

Πώς όμως να ερευνήσει κανείς την ετεροτοπία; Αν επικεντρωθούμε στον ελλαδικό χώρο ανακύπτουν ενδιαφέρουσες διαστάσεις της με τη συμμετοχική παρατήρηση. Στη μεθοδολογική του παρέμβαση για την ετεροτοπία, ο Sibley (2000) ενδιαφέρεται για συμπεριφορές κυρίαρχων κοινωνιών απέναντι σε περιθωριοποιημένες ομάδες. Η προσέγγισή του έχει ευρύτερο μεθοδολογικό ενδιαφέρον γιατί τονίζει τις διχοτομίες που προκαλούν άγχη και αγωνίες σε κοινωνίες διχασμένες πολιτισμικά και έτσι είναι πολύ χρήσιμη για την κατανόηση της ετεροτοπίας της Γεωγραφικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα.

Στα τέλη του εικοστού αιώνα, η ποικιλομορφία της τριτοβάθμιας Γεωγραφικής εκπαίδευσης στην Ευρώπη εκτείνεται από την ερμηνευτική Γεωγραφία που έχει επικρατήσει στη Βρετανία σε συνδυασμό με την περιβαλλοντική εκπαίδευση, μέχρι την εφαρμοσμένη Γεωγραφία που έχει επικρατήσει στη Γερμανία από τα χρόνια της Geopolitik. Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες το μέλλον της Γεωγραφίας ως ενιαίου ακαδημαϊκού κλάδου δημιουργεί διαρκώς προβληματισμούς και συζητήσεις (Thrift 2002, Johnston 2002). Λόγω πιέσεων της συγκυρίας και της αγοράς εργασίας (περιβαλλοντικά προβλήματα, αειφόρος ανάπτυξη) αρκετά πανεπιστημιακά τμήματα με ισχυρή παράδοση στις Ανθρωπογεωγραφικές σπουδές – ό-

πως π.χ. στην LSE – ενσωματώνουν περιβαλλοντικές σπουδές στα προγράμματα Γεωγραφίας. Το αυξημένο ενδιαφέρον της κοινής γνώμης αλλά και των χρηματοδοτικών φορέων για τα περιβαλλοντικά προβλήματα και η ροή ερευνητικών χρηματοδοτήσεων προς αυτά, πυροδοτούν διασπαστικές τάσεις στο εσωτερικό της ακαδημαϊκής κοινότητας, μέχρι και τη διχοτόμηση της Γεωγραφίας σε Φυσική και Ανθρώπινη σε χώρες όπως η Σουηδία και η Δανία.

Περισσότερη όμως ένταση δημιουργείται από το ερώτημα της ένταξης της εκπαίδευσης στην αγορά εργασίας. Στη Βρετανία δημιουργεί έντονες αντιπαραθέσεις ανάμεσα στους πανεπιστημιακούς.¹² Η κυβέρνηση προσπαθεί να τονώσει αυτή την ένταξη προάγοντας προγράμματα που θα προσφέρουν δεξιότητες στους φοιτητές, αλλά πολλοί πανεπιστημιακοί υποστηρίζουν τη βασική έρευνα και την ακαδημαϊκή υπόσταση της εκπαίδευσης και δεν δέχονται να θεωρούν τους φοιτητές ως καταναλωτές.

Στην Ελλάδα διακυβεύεται η εφαρμοσμένη γεωγραφία και ο ποσοτικός φετιχισμός των θετικιστών γεωγράφων που εκπαιδεύτηκαν στις ΗΠΑ και τον Καναδά. Η προσπάθειά μας στο ΕΜΠ αλλά ιδιαίτερα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου για την εγκαθίδρυση Γεωγραφίας με Ευρωπαϊκή διάσταση, πολεμήθηκε εκ των έσω και έξω και το αντικείμενο εκφυλίστηκε σε εφαρμοσμένη επιστήμη ή δεξιότητα. Ο κλάδος βιώνει με οξύτητα την ένταση ανάμεσα στον παραδοσιακό ρόλο του πανεπιστημίου για την παραγωγή κριτικής σκέψης αφενός, και στην τυποποίηση της πληροφορίας κι εμπορευματοποίηση της γνώσης με στόχους που θέτει η αγορά εργασίας, αφετέρου.

Αυτή η ετεροτοπία μας φέρνει στο μόρφωμα του *homo academicus graecus* (αντί *gallicus* στον Bourdieu 1988: xv, τον οποίο παραφράζουμε). Η έρευνά μας στο γύρισμα της χιλιετίας έδειξε ότι πολλές Ευρωπαϊκές Γεωγραφίες συνυπάρχουν σε ελληνικό έδαφος, λόγω των διδασκόντων που έρχονται από πολλές γωνίες του κόσμου. Αντί όμως αυτό ν' αποτελέσει ευκαιρία για την πλούσια διερεύνηση της διαφορετικότητας, για την αλληλογονιμοποίηση των προσεγγίσεων και τη συνεργασία, καταλήγει σε πολυδιάσπαση και εντάσεις, που εντοπίζονται ιδιαίτερα στο διχασμό μεταξύ εμπάθυνσης και εφαρμοσιμότητας. Ορίζονται εδώ σύνορα όχι εδαφικά, αλλά ανάμεσα σε ακαδημαϊκούς 'φυλετικούς πολιτισμούς' (Becher & Trowler 2001). Ο κοσμοπολιτισμός που προσφέρουν οι σπουδές στο εξωτερικό θα έπρεπε να είναι η θετική πλευρά αυτού του προσώπου του Ιανού, που σήμερα ονομάζουμε παγκοσμιοποίηση, εννοώντας καθένας μας και κάτι διαφορετικό. Στην Ελλάδα όμως είναι κυρίαρχη η αρνητική πλευρά, έκδηλη στη σύγκρουση προσεγγίσεων των μετεκπαιδευμένων σε διάφορα περιβάλλοντα, από Αμερική και Καναδά μέχρι Αγγλία, Ιταλία, Γαλλία, αλλά και σε διάφορες επιστημολογικές τάσεις και

12 Blacksell 2000, Αφουξενίδης 2000. Βλ. και συζήτηση μεταξύ Blacksell, Τσουλουβή, Πετσιμέρη, Claval, Swyngedouw, Hudson, στο Λεοντίδου (επιμ, 2000): 93-100.

σχολές. Αντί για κοσμοπολιτισμό, προκύπτει εδώ μια Βαβέλ προσεγγίσεων που αλληλοσυγκρούονται.

Η ετεροτοπία εντείνεται από φαινόμενα ‘εισαγωγής ιδεών’ από επιστήμονες που σπούδασαν στο εξωτερικό κάτι που δεν ήταν Γεωγραφία και τώρα διορίζονται να την διδάξουν, και μάλιστα σε πανεπιστημιακό επίπεδο. Μια και η Ελλάδα σε πολλές πτυχές των κοινωνικών επιστημών έμαθε να ζει με ‘δανεική συνείδηση’ (Leontidou 2014), όπως προαναφέραμε, η απουσία αυτόνομης και αυτόχθονης ανάπτυξης ελληνικής γεωγραφικής σκέψης αναπαραγόμενη δημιουργεί κατακερματισμούς, συγκρούσεις και πόλεμο ιδίως σε τρία επίπεδα. Τα αναφέρουμε παρακάτω συγκρίνοντάς τα με ανάλογα ευρωπαϊκά διακυβεύματα:

1. Η πολυδιάσπαση σε ομάδες Περιφερειακής, Ποσοτικής, Μετα-θετικιστικής Γεωγραφίας αλλά και Πολιτικο-οικονομικής σχολής και της Πολιτιστικής Στροφής δημιουργεί αντιπαραθέσεις και αντιπαλότητες ανάλογες με εκείνες που ορίζουν την ‘εδαφικότητα’ των πεδίων της γνώσης (Becher & Trowler 2001).
2. Η εκλογή νέων καθηγητών και η αναπαραγωγή των ήδη διδασκόντων διέπεται από απαράβατους εσωτερικούς νόμους δικτύωσης στα πολυσυλλεκτικά ΑΕΙ. Σε χώρες με παράδοση πελατειακών συστημάτων, υπερισχύουν κριτήρια εντοπιότητας ή πολιτικής ένταξης ή κορπορατισμού ή άλλης ομαδοποίησης, συχνότερα από την πολυδιαφημισμένη αξιοκρατία. Υποβόσκει όμως πάντα και το ζήτημα των επιστημονικών προσεγγίσεων. Έχουμε παρευρεθεί σε εκλογές διδασκόντων από κυκλώματα που δεν αλληλοεκτιμώνται – π.χ. φυσικοί και ποσοτικοί γεωγράφοι κατανηγίζουν ομόφωνες εισηγητικές εκθέσεις ανθρωπογεωγράφων εκτός της ειδικότητάς τους ή αποθαρρύνουν υποψήφιους ώστε να ‘αποσύρουν’ για να εξυπηρετήσουν σκοπιμότητές τους. «Παρασκηνιακές συμφωνίες γίνονται πιο σημαντικές από συσκέψεις στο προσκήνιο» (Becher & Trowler 2001: 80).
3. Η στρατολόγηση ‘θυρωρών’ (gatekeepers) που ελέγχουν μέσω των δημοσιεύσεων (peer review) ποιός εισέρχεται και ποιος αποκλείεται από μια κοινότητα επισημαίνεται σε διεθνές επίπεδο (Becher & Trowler 2001: 85) και συντηρεί και την ελληνική ετεροτοπία. Αυτή εξάγεται στο εξωτερικό μέσω ελληνικών κυκλωμάτων που ελέγχουν την κυκλοφορία των εργασιών στα διεθνή περιοδικά, ‘θυρωρών’ που δεν αποκλείουν μόνο τους συγγραφείς με αμφίβολα επιτεύγματα, αλλά και τους εσωτερικούς επαναστάτες ή τους αντιπάλους (Becher & Trowler 2001: 85).

Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού (Leontidou & Afouxenidis 1999/2001) μπορεί λοιπόν να μεταφερθεί από τον ευρύτερο κοινωνικό χώρο στο πανεπιστήμιο, που δεν δέχεται τη διαφορετικότητα, παρόλο που την διδάσκει, επιστρατεύοντας κυκλώματα ‘θυρωρών’ που αποκλείουν ελληνικές φωνές από διάφορους χώρους μέσα και έξω από την Ελλάδα. Έτσι η πολεμική αναλογία του Yves Lacoste (1976)

μεταφέρεται σε τελείως άλλο επίπεδο, από εκείνο που ο ίδιος ήθελε να τονίσει. Ειρωνικά, όντως “η Γεωγραφία χρησιμεύει πρώτα απ’ όλα για να κάνεις πόλεμο”, αλλά πόλεμο στους κόλπους της ίδιας της πανεπιστημιακής κοινότητας Γεωγράφων και μη, θαυμαστών του Lacoste.

Η ελληνική γεωγραφική ακαδημαϊκή κοινότητα ανήκει στις κοινότητες στις οποίες υπάρχει σημαντικό επίπεδο εσωτερικής διαφωνίας τόσο στο γενικό τρόπο θέασης του κόσμου, όσο και στον ειδικό τρόπο αντιμετώπισης ερευνητικών ζητημάτων. Η επιστημονική πρόοδος προέρχεται από εργασία σε ένα πλαίσιο στο οποίο υπάρχει στενή συμφωνία για τις θεωρίες, μεθόδους έρευνας και εκπαίδευσης των νεοαφιχθέντων στον επιστημονικό κλάδο. Εκεί όπου υπάρχει πλουραλισμός και διαφωνία, όπως σε πολλές από τις ανθρωπιστικές σπουδές και τις κοινωνικές επιστήμες, οι πρόοδοι στη γνώση πρέπει να αναμένουν την επικράτηση της ωριμότητας και την ανάδυση ενός ανεπτυγμένου Παραδείγματος.

(Becher & Trowler 2001: 33, δική μου μτφρ.).

Έτσι λοιπόν έρχεται η έννοια της ετεροτοπίας κατά Hetherington (1997) στα πανεπιστήμια να ερμηνεύσει τη στασιμότητα στην Αγεωγράφητο Χώρα. Δεν πρόκειται εδώ διόλου για διεπιστημονικότητα. Πρόκειται για αλληλεπικαλυπτόμενα επίπεδα πολυδιάσπασης, έντασης, τριβής, σύγχυσης, μιας Βαβέλ, για τα οποία ιδιαίτερα χρήσιμη είναι και η έννοια των ‘φυλών’ και της ‘επικράτειας’, που προτείνουν οι Becher & Trowler (2001). Ειδικά για κλάδους γνώσης και πειθαρχίες στα ΑΕΙ, οι έννοιες αυτές προσθέτουν την κτητικότητα και τον ατομικισμό που εμπεριέχεται στην επιστημονική ανέλιξη. Η αποχώρηση των τριών από το ΕΜΠ, που αναφέραμε στην αρχή, εντάσσεται σε αυτό το πλαίσιο. Αποχωρήσαμε από χώρους που έκλειναν τους ορίζοντες με όλους τους παραπάνω τρόπους, για να αναζητήσουμε αλλού την έρευνα, τη γνώση, την παιδεία για το χώρο – άσχετο αν πουθενά δεν είναι αυτή ιδανική, όπως εκ των υστέρων διαπιστώσαμε.

Η Γεωγραφία στην Ελλάδα στοιχειώνεται από την ετεροτοπία της πληθώρας προσεγγίσεων, δικτυώσεων, μονοπωλήσεων και στεγανών και φυτοζωεί σε πανεπιστημιακούς χώρους τόσο πρόσφατους, που δεν δικαιολογούν τη γήρανση. Με την ετεροτοπία και την πολυσυλλεκτικότητα, αποκλείεται να συγκροτήσουμε κάποια ‘Εθνική Σχολή’ στην Ελλάδα, ιδιαίτερα τώρα, που λήγει η εποχή τέτοιων Σχολών καθώς η παγκοσμιοποίηση επιφέρει την ανάμιξη και την υβριδικότητα. Οι ‘Εθνικές Σχολές’ έχουν ήδη ξεθωριάσει. Στην ελληνική Γεωγραφία έχει δυστυχώς διαμορφωθεί ένας αριθμός ομάδων που αλληλοαγνοούνται και μια τάση εκλεκτικιστικής εισαγωγής στοιχείων των ‘Εθνικών Σχολών’ τις οποίες καθένας έχει παρακολουθήσει, στο χώρο όπου σπούδασε. Μήπως ακριβώς αυτό το μειονέκτημα μπορεί να μετατραπεί σε πλεονέκτημα, και ειδικότερα σε υβριδικό κοσμοπολιτισμό της ελληνικής Γεωγραφίας; Μάλλον όχι.

Στην ετεροτοπία, στις συγκρούσεις στο πλαίσιο της ακαδημαϊκής κοινότητας και

στις δυσλειτουργίες της εκπαίδευσης θα πρέπει εν πολλοίς να αναζητήσουμε το λόγο που έμεινε η Ελλάδα Αγεωγράφητος Χώρα. Η ετεροτοπία σε πολλά πανεπιστήμια ανάβει ενδοπανεπιστημιακές διαμάχες για την επικράτηση της εφαρμοσμένης (αλλά όχι μαχόμενης) Γεωγραφίας, για την αλλοίωση προς τη Γεωπληροφορική, για το θετικιστικό εκφυλισμό, παρά τις όποιες αντιστάσεις μικρών επιστημονικών ομάδων. Στην αδράνεια της ετεροτοπίας στην πανεπιστημιακή αριστεία αντηχεί και η αδιαφορία ευρύτερων στρωμάτων μιας κοινωνίας που σήμερα στέλνει στα τμήματα Γεωγραφίας τα πιο αδύναμα παιδιά της. Ίσως να είναι αυτός ο λόγος για το μπλοκαρισμένο μέλλον της Γεωγραφίας στα πανεπιστήμια μιας χώρας που την γέννησε στην Ευρώπη, αλλά έχει χάσει τη γεωγραφική της φαντασία ακριβώς τη στιγμή που ανωτατοποιεί τη Γεωγραφία στο εκπαιδευτικό της σύστημα.

5. Συμπέρασμα

Οι Έλληνες, κληρονόμοι των λέξεων, προνομιούχοι από την ίδια τη γλώσσα μας για την εμβριθέστερη κατανόηση πολλών από τις έννοιες και τις θεωρίες της Γεωγραφίας, κάπου απωλέσαμε τις αρχαιοελληνικές Γεωγραφικές φαντασίες. Δεν αξιωθήκαμε να δούμε να καρποφορεί η σοφία για το χώρο, τον τόπο και το περιβάλλον στη χώρα όπου γεννήθηκε. Ενώ αυτή ανθίζει στην Ευρώπη, σήμερα στην Ελλάδα η Γεωγραφία δεν είναι παρά μία ακόμα ελληνική λέξη (Leontidou 2000). Δεν έχει αντίκρισμα στην κοινωνική και θεσμική οργάνωση του χώρου και στην διαίρεση των πεδίων γνώσης στα ελληνικά πανεπιστήμια. Πώς φτάσαμε άραγε να δίνουμε σήμερα στην Ελλάδα το προβάδισμα στην τοπογραφία, στη χαρτογραφία, στη γεωμετρία, στην ποσοτικοποίηση, στη γεωπληροφορική, σε μια χιλιετία που ξεκινά με τη μετα-θετικιστική σκέψη να θέτει στη Γεωγραφία τόσο απαιτητικά πολιτιστικά, κοινωνικά, οικονομικά και γεωπολιτικά ζητήματα;

Στο δοκίμιο αυτό, όπως και στο βιβλίο από το οποίο προέρχεται (Λεοντίδου 2005/2011) προτείνουμε ένα τρίπτυχο ερμηνείας, προτάσσοντας τρεις άξονες που συντελούν στην ένδεια της Γεωγραφίας, σε βαθμό που να καθίσταται η Ελλάδα Αγεωγράφητος Χώρα, για αιώνες τώρα. Στην ανάλυσή μας αναδύθηκε ως σημαντικότερος άξονας η ετεροτοπία στα Πανεπιστήμια, δυστυχώς ακριβώς τη στιγμή που σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες η Γεωγραφία αναδύεται δυναμική, που η παγκοσμιοποίηση ανοίγει δυνατότητες αλληλεπίδρασης και ανοικτών πανεπιστημίων, και, ιδιαίτερα, που συνειδητοποιείται ότι ο επιστημολογικός πλούτος της Γεωγραφίας στην Ευρώπη, εν πολλοίς οφείλεται στους απόηχους της αρχαιοελληνικής σκέψης (Λεοντίδου 2005/2011). Οι 'ξένοι' επιστρέφουν συχνά στους πρώτους Ευρωπαίους διανοητές, τους αρχαίους Έλληνες δηλαδή, καθιστώντας τους τόσο πραγματικούς όσο και οι ζώντες Ευρωπαίοι διανοητές που δεν θα συναντήσουμε παρά στα διαβάσματα και στα ακούσματά μας. Οι Έλληνες, αντίθετα, τους αποκλείουν από την εκπαίδευση της νέας γενιάς.

Η Ελλάδα παρόλα αυτά ζει ως τόπος μέσα από τους αρχαίους Γεωγράφους της, που κατοικούν την Ευρωπαϊκή Γεωγραφική σκέψη – δηλαδή, τη δική μας σκέψη. Η χωρικότητά μας εμπεριέχει τη δική τους σοφία. Οι τόποι των αρχαίων διανοητών – πόλη, νησί, ακρωτήριο, οροσειρά – επηρεάζουν διαχρονικά τη ζωή και την κουλτούρα μας. Η αλληλεπίδραση των ανθρώπων με τη φύση και τους οικισμούς, με τις θεότητες και τα είδωλα που τα στοιχειώνουν, ζωντανεύουν στο χώρο που κατοικούμε πραγματικά στην Ελλάδα. Εδώ αναδύεται η διορατικότητα του Αρίσταρχου, η αίσθηση του τόπου στον Ιπποκράτη, η περισπούδαστη Γεωγραφία του Στράβωνα. Το ‘πνεύμα του τόπου’ (genius loci, Loukaki 1997), η φύση και το τοπίο ως στοιχεία της λατρευτικής κουλτούρας του παρελθόντος αναδύονται στο παρόν. Παρουσίες αιώνων ενσαρκώνονται στα μνημεία (Scully 1979), στα έθιμα (Λεοντίδου & Ammer επιμ. 1992), στο Λόγο. Οι τόποι αλλοιώνονται με το χρόνο αλλά είναι και διαχρονικοί: ζωντανεύουν την ιστορία με την αλληλεπίθεση πολλών περιόδων της.

Οι ελληνικοί τόποι που ερμηνεύτηκαν από τους αρχαίους πανεπιστήμονες και τραγουδήθηκαν από τα επικά ποιήματα κατοικούνται σήμερα από άλλες κοινωνίες, ασεβέστερες ασφαλώς προς το περιβάλλον, αλλά επιρρεπείς στα σχήματα του τοπίου, στις μορφές θνητών και θεοτήτων που εκπέμπονται από τα τοπωνύμια και στα σύμβολα που, εκκοσμικευμένα πλέον, παραμένουν ωστόσο ολόγυρά μας. Εμείς βλέπουμε τους ίδιους ουρανούς να ροδίζουν και να συννεφιάζουν, τις ίδιες βουνοκορφές να παίρνουν το σχήμα της θεάς, την ίδια θάλασσα να κυματίζει, με κείνους τους αρχαίους γεωγράφους, τους φιλοσόφους και τους ποιητές, που περπάτησαν τα μέρη μας. Αν τα πανεπιστήμια χωλαίνουν, η χωρικότητα εμπλουτίζει τις Γεωγραφίες μας.

Θα τελειώσουμε λοιπόν με τα ίδια λόγια όπως παλιότερα (Λεοντίδου 2005/ 2011: 332): «Αυτός ο υλικός κόσμος είναι πολύ πιο σημαντικός – για την καλλιέργεια της αίσθησης του τόπου και της χωρικότητας της κοινωνικής ζωής, για τις γεωγραφικές φαντασίες των ανθρώπων του, για την εκτίμηση της πολυμορφίας του τοπίου και του υλικού πολιτισμού, αλλά και για τη συνειδητοποίηση της σκληρότητας της άνισης ανάπτυξης στο χώρο – από τα πανεπιστήμιά μας που επιμένουν να αφήνουν, αιώνες τώρα, την Ελλάδα Αγεωγράφητο Χώρα».

Βιβλιογραφία

- Αφουξενίδης Α. 2000. Πανεπιστημιακή εκπαίδευση στη Βρετανία και η ανάπτυξη της Γεωγραφίας. Στο Λεοντίδου (επιμ): 139-172
- Becher, T. & Trowler, P.R. 2001 (2nd edn). *Academic Tribes and Territories: Intellectual enquiry and the culture of disciplines*. Open University Press
- Blacksell, M. 2000. Reconciling quality and quantity: Managing the growth of Geography as a higher education discipline in the UK. Στο Leontidou (επιμ): 191-202
- Βουλέλης, Ν. 2003. Μια προσωπική μαρτυρία για το Κέντρο Κοινωνικών Επιστημών Αθηνών (1965-1967). Στο Λαμπίρη-Δημάκη (επιμ.): 319-27.
- Bourdieu, P. 1988 (trsl). *Homo Academicus*. Polity Press, Cambridge
- Διαμαντούρος, Ν. 2000. *Πολιτισμικός δυϊσμός και πολιτική αλλαγή*. Αλεξάνδρεια, Αθήνα
- Dehaene, M., L. & De_Cauter, L. (επιμ) 2008. *Heterotopia and the City*. Routledge, London
- Fink, J., Lewis, G. & Clarke, J. (επιμ) 2001. *Rethinking European Welfare: Transformations of Europe and Social Policy*. Sage Publications & Open University, London
- Foucault, M. 1967. Of Other Spaces. *Diacritics* 1986, 16, 1: 22-27. Αναδημ. το 2008 στο Dehaene, M., L. & De_Cauter, L. (επιμ. 2008): 13-30
- Hetherington, K. 1997. *The badlands of modernity: heterotopia and social ordering*. Routledge, London
- Ηλιού, Μ. 2003. Η σύντομη άνοιξη της ελληνικής κοινωνιολογίας: αναφορά στο Κέντρο Κοινωνικών Επιστημών Αθηνών. Στο Λαμπίρη-Δημάκη (επιμ.): 329-44
- Hudson, R. 2000. The national still matters: resisting moves towards a global Geography in a borderless world and building links with other disciplines. Στο Leontidou (επιμ): 41-52
- Johnston, R.J. 2002. Reflections on Nigel Thrift's optimism: political strategies to implement his vision. *Geoforum* 33: 421-5
- Johnston, R.J. & Claval, P. (επιμ) 1984, *Geography since the second world war: An international survey*, Croom Helm, London
- Johnston, R.J., Gregory, D., Pratt, G. & Watts, M. (επιμ.) 2000 (Δ' έκδοση). *The dictionary of Human Geography*. Basil Blackwell, Oxford.
- Κασιμάτη, Κ. 2003. Κέντρο Κοινωνικών Επιστημών Αθηνών: Μεγάλες προσδοκίες, πολλές περιπέτειες. Στο Λαμπίρη-Δημάκη (επιμ.): 345-53
- Kent, W.A., Rawling, E. & Robinson, A. (επιμ) 2004. *Geographical education: Expanding horizons in a shrinking world*. SAGT & Commission on Geographical Education, Glasgow
- Kourliouros, E. 2000. Working on the semi-periphery: Whither Economic Geography? Στο Leontidou (επιμ): 77-96
- Kourliouros, E. 2003. Reflections on the economic-noneconomic debate: a radical geographical perspective from the European South. *Antipode*, 35, 4: 781-99
- Κουρλιούρος, Η. 2011. *Διαδρομές στις θεωρίες του χώρου: Οικονομική Γεωγραφία της παραγωγικής αναδιάρθρωσης και της άνισης ανάπτυξης*. Προπομπός, Αθήνα

- Lacoste, Y. 1976. *La Géographie ça sert, d'abord, à faire la guerre*. Petite Collection Maspéro, Paris (1982)
- Λαμπίρη-Δημάκη, Ι. (επιμ.) 2003. *Κοινωνικές επιστήμες και Πρωτοπορία στην Ελλάδα 1950-1967: Ειδικό Αφιέρωμα*. ΕΚΚΕ/ Gutenberg, Αθήνα
- Λαμπριανίδης, Λ. 1993. *Περιφερειακά Πανεπιστήμια στην Ελλάδα: Από το αίτημα για στρατόπεδα νεοσυλλέκτων στο αίτημα για περιφερειακά πανεπιστήμια*. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη
- Λαφαζάνη Π., Μυρίδης Μ., Φιλίππακοπούλου Μ., Χριστοδούλου Α. 2010. Μισός αιώνας Σπουδών Χαρτογραφίας στην Ελληνική Ανώτατη Εκπαίδευση. *Πρακτικά 11^ο Εθνικού Συνεδρίου Χαρτογραφίας, Ναύπλιο 8-10.12. 2010*
- Λεοντίδου, Ε. & Ammer, S (επιμ.) 1992. *Η Ελλάδα των Γυναικών*. Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα
- Λεοντίδου, Λ. 1977. Σχέδιο ανάλυσης της δομής της πόλης και του ρόλου της πολεοδομίας στη σύγχρονη Ελλάδα: αδιέξοδα και προοπτικές. *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, τ. 11: 94-101
- Λεοντίδου Λ. 1986. *Πρόταση προς την Διοικούσα Επιτροπή του Πανεπιστημίου του Αιγαίου για το πλαίσιο του προγράμματος σπουδών Τμήματος Ανθρωπογεωγραφίας της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αιγαίου*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα
- Leontidou, L. 2000. Just another Greek word? The recurrent loss of Geography's Hellenocentric tradition. Στο Leontidou (επιμ): 17-30
- Leontidou, L. (επιμ) 2000. *Launching Greek Geography on the Eastern EU Border: The Papers of the First International Geo-Symposium of the Aegean*. REM, Department of Geography, University of the Aegean, Lesvos
- Λεοντίδου, Λ. 2000 (επιμ) 2000. *Ευρωπαϊκές Γεωγραφίες το 2000: Εθνικές Σχολές, Συγκρίσεις και τάσεις*. REM, Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο του Αιγαίου, Λέσβος
- Λεοντίδου, Λ. 2005/2011. *Αγεωγράφητος χώρα: Ελληνικά Είδωλα στους Επιστημολογικούς Αναστοχασμούς της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας*. Προπομπός, Αθήνα
- Leontidou, L. & Afouxenidis, A. 2001(1999). Boundaries of social exclusion in Europe. In Fink, J., Lewis, G. & Clarke, J. (επιμ, 2001): 231-248
- Λεοντίδου, Λ., Κουρλιούρος, Η., Βασενχόβεν, Λ. & Αφουξενίδης, Α. 2000. *Απαρχές της Ελληνικής Γεωγραφίας στ' Ανατολικά Σύννορα της Ευρώπης: Αξιολόγηση κι Αναδιάρθρωση του Προπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών του Τμήματος Γεωγραφίας Πανεπιστημίου του Αιγαίου*. REM, Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο του Αιγαίου, Λέσβος
- Leontidou, L. & Rentzos, I. 2004. Greece. Στο Kent, W.A. et al. (επιμ): 192-5
- Leontidou, L. 2013. Mediterranean Cultural Identities Seen through the "Western" Gaze: Shifting Geographical Imaginations of Athens. *New Geographies*, Vol. 5: 111-122, 27-28, 46-47
- Leontidou, L. 2014. The crisis and its discourses: quasi-Orientalist attacks on Southern urban spontaneity, informality and *joie de vivre*. *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action*, vol. 18 (forthcoming)
- Λιβιεράτος, Ε. 1998. *Χαρτογραφίας και χαρτών περιήγησις: 25 αιώνας από τους Ίωνες στον Πτολεμαίο και τον Ρήγα*. Εθνική Χαρτοθήκη, Θεσσαλονίκη

- Loukaki, A. 1997. Whose *genius loci*? Interpretations of the 'sacred rock of the Athenian Acropolis'. *Annals of the Association of American Geographers*, 87, 2: 306-29
- Μελάς, Β.Θ. 1997. *Η Χάρτα του Ρήγα*. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα
- Μυρίδης, Μ. 2001. Γεωγραφικές σπουδές στις ελληνικές πολυτεχνικές σχολές. *Γεωγραφίες*, 2: 61-69
- Petmesidou, M. 1998. Mass Higher Education and the Social Sciences in Greece. *International Sociology*, 13, 3, σελ. 377
- Ρέντζος, Γ. 1984. *Γεωγραφική Εκπαίδευση*. Επικαιρότητα, Αθήνα
- Scully, V. 1979 (revised edn). *The Earth, the Temple and the Gods: Greek sacred architecture*. Yale U.P., New Haven
- Sibley, D. 2000. It's a hard road to Heterotopia. Στο Leontidou (επιμ): 101-6
- Σιμόπουλος, Κ. 1970-75. *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα: Δημόσιος και ιδιωτικός βίος, λαϊκός πολιτισμός, Εκκλησία και οικονομική ζωή από το χρονικά των περιηγητών*. Τόμοι Α (333-1700), Β (1700-1800), Γ1 (1800-1810), Γ2 (1810-1821), ΑΕ Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα
- Σιμόπουλος, Κ. 1979-84. *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα τον '21*. Τόμοι Α (1979) (1821-22), Β (1980) (1822-23), Γ (1981) (1823-24), Δ (1982) (1824-26), Ε (1984) (1826-29). ΑΕ Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα
- Soja, E. 1996. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. Blackwell, Cambridge
- Thrift, N. 2002. The future of Geography. *Geoforum* 33: 291-8
- Τσουκαλάς, Κ. 1977. *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*. Θεμέλιο, Αθήνα
- Tsoulouvis, L. 2000. Geography, spatial planning and the education-employment question. Στο Leontidou (επιμ): 229-55